

Architektura je materiál a materialita

Úvaha na téma Materiál a materialita v architektuře

Petr Pelčák

Teze tvořící název textu může působit provokativně v konfrontaci s ustálenou představou, že architektura je postavená myšlenka. Pakliže obraz architektury jako formy utvářené ideou a zároveň ideu sdělující je vykreslen vírou ve vůdčí a tvořivou sílu ducha, zdůraznění materiálního aspektu, či dokonce materiální podstaty architektury musí být jeho opakem, přihlášením k materialismu, přítakáním bezduchosti a tedy nekulturnosti.

Je tomu však skutečně tak? Přece pouze kulturní společnost má kultivovaný, tedy i citlivý vztah k materiálům a materialitě. A tak poměr společnosti k nim vyjadřuje míru její kulturnosti. To proto, že nakládání s materiály a materialitou je věcí každodenního, všedního života, a právě jeho charakter a kvalita ukazuje kulturnost či nekulturnost společnosti.

Představa, že architektura je stavba, u níž je způsob ustrojení veden myšlenkou, která jí vtiskuje obecně srozumitelnou formu – a to až tak, že u nejlepší architektury nelze formu od myšlenky oddělit –, zajisté platí a není v rozporu s tvrzením, že pro architekturu je klíčový materiál a materialita. Obě teze se nevyklučují a platí současně, avšak

ta druhá má pro naši kulturu zásadnější význam a platnost, protože jen malá část člověkem zbudovaného hmotného prostředí má svým zadáním a programem dánu do vínku možnost vůbec být postavenou myšlenkou. Neboť jen zlomek postaveného světa tvoří chrámy, opery, divadla, galerie, knihovny, radnice, parlamenty – zkrátka významné veřejné kulturní, správní a reprezentativní budovy. Drtivá většina námi vybudovaného hmotného prostředí je tvořena stavbami obytnými a všemi možnými způsoby užitkovými, budovami z podstaty věci utilitárními a všedními, u nichž velké jsou myšlenky nepatřičné, a pokud se objeví, pak často působí trapně a směšně. Přesto i tyto stavby mohou být architekturou. Ba architekturou být mají, protože při obrovské kvantitě je jejich kvalita pro kulturnost našeho světa rozhodující. A zrovna u nich – vedle typu, tedy dobře použité typologie – je

Nájemní domy prvorepublikového Brna

Jako příklad dobré užitkové stavitelské „každodenní architektury“ zde slouží tři stavby typického developera oné doby, firmy Stavitel Václav Dvořák, která v Brně 30. let, jehož nemalou část vybuodovala, skupovala pozemky a dle návrhů vlastního projekčního oddělení (ve kterém byli zaměstnaní průmyslováci, tedy absolventi brněnské stavební průmyslovky, kterým byl i majitel firmy Václav Dvořák) na nich realizovala nájemní domy a jejich soubory, které pak prodávala soukromým investorům. Tyto stavby tedy představují stejný druh podnikatelského produktu, jaký realizují dnešní developerské společnosti, jen s tím rozdílem, že nyní projekty navrhují autorizovaní architekti.

← Na obr. č. 1 je nájemní dům na Pekařské 39–43 z roku 1936. Jeho estetická kvalita úzce souvisí s tvarem a profilací rámu dřevěných kastlových oken umístěných v pásech v líci s travertinovými meziokenními pilíři a lemovanými travertinovou parapetní římsou, s kvalitní barevnou přírodní dvouvrstvou omítkou, stejně jako s velkorysým „metropolitním“ soklem, jehož subtilní ocelové obchodní portály jsou osazeny v líci s velkoformátovým travertinovým obkladem.

✓ Na obr. č. 2 je blok nájemních domů na Mendlově náměstí z roku 1936–1937. Kvalita jeho výrazu je založena na charakteru dřevěných kastlových oken osazených v líci fasády tvořené kvalitní dvouvrstvou barevnou přírodní omítkou a na „metropolitním“ obchodním soklu se subtilními ocelovými výkladci v líci černého opaxitového (ve hmotě probarvené sklo) obkladu, který tvoří také povrch štíhlých sloupů umístěných opět v samém líci fasády.

↓ Na obr. č. 3 jsou nájemní domy v Kotlářské ulici 34–50 z let 1938–1940. Kvalita průčelí je nemyslitelná bez jejich materiality: subtilní rámy dřevěných kastlových oken osazených v líci fasády a rovněž bow windows (vytvářejících specifické zimní zahrady a tlumících hluk ulice), vysazených v prvním patře na tenkých římsách před rovinu fasády obložené keramickými pásky i černým opaxitem obloženého soklu s ocelovými celoprosklenými vstupními portály.

Uvedené příklady reprezentují „stavitelskou architekturu“ meziválečného období. Všechny výše popsané výrobky, materiály a způsoby konstrukčního nebo stavebního použití, které vytvářejí vzhled a působení, tedy estetiku těchto činžáků, a které byly v době jejich realizace naprosto normální a běžné, dnes nejsou k mání a není možné je použít (pokud je použít lze, jako třeba keramické pásky, pak za velmi komplikovaných okolností, které je vyřazují z kategorie „normální a běžné“).

zásadním a rozhodujícím prostředkem určujícím kvalitu právě materiál a materialita.

Co je vlastně obsahem těchto klíčových pojmů? Na základě toho, když řemeslník říká, že s prací čeká, až mu přijde „matroš“, lze materiálem či materiály rozumět různé stavební výrobky – truhlářské, zámečnické, klempířské, kamenické a dnes stále častěji umělohmotné, tedy např. okna, dveře, krytí parapetů, ale také omítky, obklady, dlažby atd. Čili to, co bylo ve druhé půli minulého století u nás označováno jako pomocná stavební výroba. Materialitu potom lze chápat jako to, co bylo dříve nazýváno hlavní stavební výrobou, čili konstrukční podstatu budovy a s ní spojené vytvoření jejího povrchu. Ten lze vnímat zároveň více smysly: vizuálně, hapticky, někdy i čichově.

Stavební podstata budovy čili její konstrukce a její povrch spolu úzce souvisejí. A to možná více, než si myslíme. Např. stavbu vyzděnou z klasických plných cihel lze ponechat v režném zdivu nebo ji omítnout, zatímco tu vyzděnou z dnešních keramických bloků nelze ponechat neomítnutou, protože keramika není vypálena tak, aby byla mrazuvzdorná, a styčné spáry mezi bloky se navíc při jejich zdění nevyplňují maltou. Avšak nelze ji ani omítnout, protože velké bloky mají velkou tepelnou roztažnost a omítka na nich popraská a odpadne. Vyzděná fasáda se tedy musí nejdříve natřít lepidlem a polepit umělohmotnou textilií, na kterou se však nenanáší klasická omítka, nýbrž tenkovrstvá stěrka. Omítat nelze ani polystyrenem či skelnou vatou zateplené fasády, protože na jejich stěnu nalepená tepelná izolace omítku neunesou. A už vůbec neunesou např. umělý kámen čili terazzo – typický materiál soklů starších domů. Povrch zateplených fasád tedy může tvořit opět pouze tenkovrstvá stěrka. Jenže ta nemá materialitu dřívějších vícevrstevných silných omítek s typickou živostí a plastičností danou tahy zedníkovy ruky při jejich nanášení – „utahování“.

Historické stavby jsou komplexně fungujícími organismy. Skrže svoji z drobných nepalovaných či

palovaných cihel nebo kamenů vyzděnou nebo ze dřeva roubenou fasádu ventilují vlhkost interiéru, kterou v nich „vyrábějí“ obyvatelé, a vlasovými spárkami dřevěných kastlových oken velmi jemně větrají, i když jsou zavřená (tzv. mikroventilace), takže uvnitř je vždy zdravé, přirozené prostředí, v němž se plísním nedaří. Jak se však žije ve stavbě, jejíž okenní otvory jsou uzavřeny plastovými okny, které se roztahují a smršťují dle teploty, a tedy v létě nedýchají a v zimě jimi táhne, a jejíž plášť je napatlán umělohmotným lepidlem, polepen umělohmotnou izolací a pak potřen umělohmotnou stěrkou? Zdravý úsudek říká, že nezdravě. A přesto – na rozdíl od zbytku světa – je tento život uvnitř budov uzavřených do prezervativu ideálem české společnosti.

Pár uvedených příkladů ukazuje, jak komplexně je materialita staveb utvářena. A také to, že např. pod klasickou vícevrstvou ručně nanášenou omítkou či pod štukaturou historických fasád podvědomě cítíme stěny zděné z cihel či kamene. To proto, že povrch a konstrukce stavby spolu tvoří jeden logický, harmonický celek, který sice může být a také bývá tvořen více materiály (např. cihly a omítka), avšak ty od sebe nelze principiálně oddělit. Tak povrch stavby kryjící její konstrukci vytváří v jednotě s ní její materialitu.

Při srovnání běžných staveb vzniklých v éře moderní společnosti do šedesátých let 20. století s těmi dnešními si uvědomíme elementární kvalitu těch starších, danou nikoliv lepšími či hezčími návrhy, tedy osvěcenějšími stavebníky a šikovnějšími architekty, nýbrž pouze jejich kvalitními materiály a materialitou – jejich „normálností“. Při tomto pozorování si uvědomíme, že „normální“, kvalitní všední stavbu dnes nelze vytvořit, protože nemáme odpovídající, tzn. „normální“ stavební materiály a materialitu. Úrovně obyčejných stavitelských činžáků první republiky v současnosti dosahují ti nejlepší architekti pouze s mimořádným důmyslem a vypětím, protože nemají k dispozici běžné stavební prvky a postupy minulosti. V naší době neexistují obyčejná dřevěná kastlová okna,

kvalitní a hezké dřevěné či ocelové vstupní dveře (kdo někdy srovnával vzhled a funkčnost starých dřevěných oken a dveří se soudobými plastovými, jistě rozumí), narážené terazzo na soklu, keramické šambrány oken, subtilní oplechování parapetů, profilované kordonové římsy, skutečné omítky či kvalitní keramické fasádní pásy včetně rohových či ukončujících prvků (většinu těchto prvků a materiálů nelze na fasádě s vnější plastovou tepelnou izolací aplikovat, protože měkká a křehká plastová fasáda je neunesena). Právě takové materiály a taková materialita určují charakter staveb 19. a první půle 20. století, atmosféru ulic a městských čtvrtí, kde se cítíme dobře, kde rádi pobýváme a kde si přejeme bydlet. Právě tyto materiály a tato materialita vytvářejí město tak, jak ho dnes chápeme, cítíme a žijeme.

Máme ho rádi také pro jeho podobu stáří. Pro kvalitu postaveného prostředí je totiž důležité, jak se do něj otiskuje čas. Materiály a materialitu 19. a z velké části také první poloviny 20. století čas obohacuje patinou. Stavby této doby s věkem zrají, umění stárnout a stárnou do krásy. To ty dnešní nedokážou. Nynější kult věčného mládí jako by se propisoval i do očekávání kladených na současnou architekturu. Její oblíbené a typické materiály – sklo, kovy, plasty a zčásti i beton – jsou jaksi bez charakteru, „bez chuti a bez zápachu“. Navzdory minimalistické estetice založené na zdůrazňování materiality jsou paradoxně vlastně bez ní. Neumějí stárnout, získat patinu ani jinou přidanou hodnotu stáří. Nějakou dobu vypadají jako nové, pak se propadnou do jakési nevlídné ošuntělosti, ztrácejí svůj lesk a žádnou další pozitivní vrstvu nenabírají. Ruiny starých staveb mívají zvláštní kouzlo – proto je koneckonců jako turisté navštěvujeme. Rozpadající se moderní stavby naproti tomu vypadají – jak vlastně, odpudivě? Jedním z důvodů je jejich jiná materialita a jiné materiály.

Architektura – čistá tvorba ducha. Tak nazval Le Corbusier jednu z kapitol své legendární knihy *Za novou architekturu*, která ovlivnila 20. století.

Sebevětší výkon ducha s ambicí vytvořit každodenní architekturu však v současnosti nutně naráží na nemožnost ji uskutečnit bez kvalitních, obyčejných, „normálních“ stavebních výrobků, metod a řemesel, bez kvalitních, „normálních“ a současně „charakterních“ materiálů a materiality, jež byly ještě pro dnešní nejstarší generaci přirozenou samozřejmostí a které dnes nejsou po ruce.

Kvalita i obyčejných staveb ještě relativně nedávné minulosti je tedy založena dobrými stavebními výrobky a dobrým řemeslem a obráceně – v současné době lze bez dobrých stavebních výrobků a řemesel kvality obyčejných staveb dosáhnout stěží. Charakter těchto výrobků a postupů se v posledních padesáti letech zásadně změnil. Opustil tradici stavitelství a přešel na pole industrie. A stavební řemesla prakticky úplně zmizela. V naší zemi podobná situace již jednou nastala, v období komunistické diktatury, a přinesla nejhlubší úpadek architektury v historii – vulgarizaci stavební kultury, z něhož se česká společnost dodnes nevzpamatovala (jak dokládá rozšíření plastových oken a jedovatě žlutých, zelenkavých, oranžových a růžových zateplených fasád, které nemá v Evropě obdobu). Nabízí se proto otázka, jak současná změna materiálů a materiality ve stavitelství ještě změní kulturu našeho hmotného prostředí. Protože možnost vzniku architektury již ovlivnila zásadně. ■

Předneseno 4. 6. 2021 na workshopu Semináře dějin umění FF MU Materiál a materialita v architektuře.

Petr Pelčák (1963),
architekt.

